
GLOBALLEŞME SÜRECİNDE ÇOKULUSLU ŞİRKETLER

CoŐkun Can Aktan & İstiklal Y. Vural

I. GİRİŐ

Teknolojik gelişmeler ve uluslararası düzeydeki serbestleştirme faaliyetleri sonucunda, son yıllarda, üretim, tüketim ve finans alanında yeni sistemlere dayanan bir global ekonomi ortaya çıkmaktadır. Ekonomik ve sosyal entegrasyonun küresel düzeyde artması yerel, ulusal ve bölgesel ölçekte önemli deŐişikliklerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Çokuluslu Şirketlerin sermaye ve üretimin globalleŐmesini hızlandırmaları, kitle iletişim araçlarını kontrol ederek küresel düzeyde tüketim kültürünü yaymaları ve tüm iktisadi faaliyetlerde belirleyici konuma gelmeleri dikkatleri bu Şirketlerin faaliyetlerine ve meydana getirdikleri etkilere yöneltmektedir. Son yıllarda bu tip Şirketler hem ekonomik güçlerini hem de coğrafik etki alanlarını hızla artırmaktadırlar. Bu durum, büyük bir kısmının Şirket merkezleri Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya-Pasifik'te olan çokuluslu Şirketlerin bu üç bölge arasında iktisadi faaliyetlerini yürüttükleri gerçeğinden hareketle globalleşmeden tüm ülkelerin dengeli bir biçimde yararlanamayacağı ve dünya ekonomisinin günümüzde de ulusal Şirketlere dayalı olduğu yönünde endiŐelerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Bu bölümde çokuluslu Şirketler çeşitli boyutları ile ele alınmaktadır. İlk olarak çokuluslu Şirketlerin ortaya çıkmasına ve güçlerini artırmasına ortam hazırlayan globalleşme süreci politik iktisat boyutu içinde incelenmektedir. Daha sonra çokuluslu Şirketler, küresel ekonomideki yerleri ve globalleşme karşısında bölgeselleşme eğilimleri ele alınmakta ve çokuluslu Şirketlerin etkilerine değinilmektedir.

II. GLOBALLEŞMENİN POLİTİK İKTİSADI

Sosyal ilişkilerde küresel ölçekte meydana geldiği düşünölen kapsamlı ve çok boyutlu değişiklikleri ifade etmek için kullanılan kavramlardan biri olan globalleşme kavramı farklı biçimlerde tanımlanabilir. Üzerinde en fazla uzlaşmanın olduğu tanıma göre globalleşme, nihai aşamada, ölkeler arasındaki gelir dağılımı farklılıklarını azaltan, demokrasiyi evrensel norm haline getirerek kurumları ve yönetim tarzlarını birbirine yakınlaştıran ve farklı kültürel yapıya sahip olan kişilerin birbirleri ile daha sık ilişki kurmasını sağlayarak kültürel zenginliği artıran 'iyi nitelikli' bir güçtür (Milanoviç, 2003:667). Olumlu sonuçlar meydana getiren bir süreç olarak ele alındığında globalleşmenin, belirli önkoşullar (sağlam makro-politikalar, fikri mülkiyet haklarının korunması, demokrasi ve hukuk devleti ilkesinin hayata geçirilmesi, serbestleştirme v.b.) yerine getirildiği zaman ölkeleri ve kişileri otomatik olarak ekonomik refaha götürdüğu varsayılır. Karşıt görüşte olanlar ise globalleşmeyi çocuk işgücünün ortaya çıkmasına, çevrenin tahrip olmasına, yerel kültürlerin yok olmasına, zayıfların sömürölmesine, kültürel homojenliğin ortadan kalkmasına ve işsizliğin artmasına neden olan 'kötü vasıflı' bir süreç olarak ele alırlar.

Globalleşme, genellikle, sosyal ilişkilerin yoğunlaşmasına ve ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal bütünleşmenin artmasına yol açan mega-trendler ve süreçler olarak tanımlanmaktadır. Teknolojik gelişmeler sonucunda insanoğlunun ulaştığı yeni dönemde dünya 'global köy', toplum 'bilgi toplumu' ve insanliğın ulaştığı zaman 'tarihin sonu' olarak nitelenmekte ve sonuçta globalleşme, insanoğlunun kontrolü dışında gelişen tarihsel ya da evrimsel bir süreç olarak görölmektedir (Camilleri, 2002:77). Globalleşmeyi ortaya çıkaran temel faktör teknolojik-teknik yenilik ve değişiklikler ise globalleşme gerekli, kaçınılmaz ve geri döndürülemez bir süreçtir. Bu durumda hükümetler değişime direnmeksizin sosyal ilişkilerin piyasa ve teknolojik güçler tarafından belirlenmesine izin vermeli ve ortaya çıkması olası olan 'iyi' sonuçlardan yararlanmalıdır. Ancak, globalleşme yalnızca bir dizi süreçten oluşmaz; aynı zamanda, bilinçli bir siyasi projedir. Başka bir deyişle, globalleşmeye yol açan faktörlerden ilki teknolojik gelişmeler ise ikincisi gelişmiş ölkeler ve global yönetim kurumları tarafından yürütölen bilinçli eylemler (serbestleştirme, yapısal dönüşüm ve uyum) ile globalleşmenin getirilerinden yararlanmak isteyen ölkelerin

global ekonomiye yön veren gelişmiş ülkelerin siyasi ve ekonomik yapısına uyum sağlama çabalarıdır (piyasa ekonomisinin benimsenmesi, demokrasi ve hukuk devleti ilkesinin kabulü v.b.).

Globalleşme, bireyler, toplumlar ve devletler arasındaki küresel düzeydeki ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılığın *arttığı* ve *derinleştiği* bir süreçtir (Cohn, 2000:11 ve Jarblad, 2003:3). Dünya'nın herhangi bir yerinde uygulanan bir politika dünyanın geri kalanında önemli etkiler meydana getirir. Zira globalleşme tüm toplumları ve tüm ülkeleri kapsayan bir süreçtir. Globalleşme bu anlamda toplumları ve mekanları birbirine bağlayan ve küresel ölçekte dışsal etkilere sahip olan sosyal ilişkilerdeki yoğunlaşmayı ifade eder (Giddens, 1990:34.).

Ekonomik entegrasyonun artması ve sosyal ilişkilerdeki diğer yoğunlaşma olayları yeni durumdan mümkün olan en fazla getiriyi elde etmeye çalışan ülke ve firmaların uyum çabalarını artırmaktadır. Ülkeler sınır aşan mobilitelere sahip üretim faktörlerini kendi ülkelerine çekebilmek için egemenlikleri altında bulunan yerlerin yatırım iklimini elverişli bir hale getirmeye çabalamakta ve dünyanın her tarafında üretim faktörlerini kullanabilen ve mal ve hizmet üreterek bunları küresel ölçekte pazarlayıp satabilen firmaları ülkelerine çekmek için rekabet etmektedirler. Ancak globalleşme ile birlikte sermayenin küresel ölçekte mobilitelerinin artması dünya çapında sosyal eşitsizliklerin şiddetlenmesine yol açmaktadır. Dünyada en çok kazanan 225 kişinin serveti (1 trilyon Dolar) dünya nüfusunun en yoksul % 47'sinin (2,5 milyar) yıllık gelirine eşittir ve dünyanın en zengin üç kişininin toplam varlıkları 48 en az gelişmiş ülkenin milli gelirleri toplamından daha fazladır (Camilleri, 2002:81). 20. yüzyıl boyunca insani gelişimde büyük ilerlemeler sağlanmasına rağmen bu alandaki sıkıntılar sürmektedir. Günümüzde ilköğretim çağındaki 104 milyon çocuk okula gidememekte; 831 milyon kişi yetersiz beslenmekte; 1,1 milyar insan günde bir dolardan daha az bir gelirle yaşamını sürdürmeye çalışmakta ve yaklaşık 1,2 milyar insan sağlıklı suya erişememektedir (UNDP, 2004:129). OECD ülkelerinde bile işsizlik son globalleşme dalgasının başlangıcı olan 1980'li yılların başından itibaren hızla artmaktadır. OECD ülkelerinde 1991-2001 yılları arasında yıllık ortalama 33,7 milyon kişi işsiz kalmıştır ve bu rakam 2003'te 37,3 milyon kişiye ulaşmıştır (OECD, 2004:22). Dünyadaki en zengin

ülkenin kişi başına milli gelirinin en yoksul ülkeninkine oranı 19. yüzyıl sonunda 1/9 iken, günümüzde 1/60'a yükselmiştir (Birdsall, 2002:5). Milanovic (2002)'in Gini Katsayısını esas alan ve 144 ülkeyi kapsayan çalışmasının da ortaya koyduğu gibi küresel ölçekte gelir dağılımındaki eşitsizlik giderek artmaktadır.

Globalleşme sürecinde ortaya çıkan olumlu gelişmelerden (refah düzeyindeki artış, insani gelişimdeki iyileşmeler, dış ticaret ve milli gelirdeki artışlar v.b.) her ülke ve her bölge dengeli bir biçimde yararlanamamaktadır. Günümüzde globalleşen ülkeler ile globalleşmeden yarar elde eden ülkeler aynıdır: Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Doğu Asya-Pasifik. Ekonomik entegrasyon bu üç bölge arasında daha yoğundur. Üçlünün, kıta içi (Örneğin, Kuzey Amerika'dan Kuzey Amerika'ya) ihracatları toplamı 1970 yılında global ihracatın % 21.4'ü (Petrella, 1996:79) iken bu oran 2002'de % 47.2'ye yükselmiştir (WTO, 2003:33-35). Bu rakamlara kıtalar arası (Örneğin, Batı Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya) ihracat rakamları eklenirse bu üç bölgenin 2002 yılı itibarıyla dünya ihracatındaki payı % 71,1 (1970'te % 60,8)'e ulaşır (WTO, 2003:33-35). Avrupa'daki tüm ülkeler ile Asya'daki önemli ihracatçı ülkeler (Çin, Hindistan ve en fazla ihracat yapan diğer ülkeler) dikkate alınrsa üçlünün dünya ihracatındaki payı 2004'te % 87,1'e çıkar (WTO, 2004:19). Aynı eğilim firma düzeyinde de görülmektedir. Dünya'daki en büyük 500 çok uluslu şirketin sadece 185'i ABD dışındaki ülkelere aittir ve bu alanda "üçlü"nün sahip olduğu toplam şirket sayısı 430'dur (Rugman, 2003:415). Bu yöndeki bölgeselleşme eğilimi dolaysız yabancı yatırımlarda da kendini göstermektedir. Üçlü ticaret bloğu, 2004 yılında, global dolaysız yabancı sermaye girişlerinin % 79,2'sini; çıkışlarının ise % 89,3'ünü gerçekleştirmiştir (UNCTAD, 2004:369-375). Global ekonomik entegrasyonun daha fazla yoğun olduğu bölgelerde (Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu-Güney Asya) ülkelerin üretim yapısı ve finansal-teknolojik altyapı açısından gittikçe artan oranda homojen bir hale gelmekte, benzer politikalar uygulamakta ve global refahtan aldıkları payı muhafaza etmektedirler. Üçlü bloğa ait ülkelerin bu başarısında en büyük pay ev sahipliği yaptıkları küresel ölçekte rekabetçi faaliyetler sürdürme yeteneğine sahip çok sayıda çokuluslu şirkete aittir.

III. GLOBALLEŞME AKTÖRÜ OLARAK ÇOKULUSLU ŐRKETLER

Globalleşen dŸnyada en önemli ekonomik aktörlerden biri haline gelen çokuluslu Őirketler¹ birden fazla Ÿlkede kazanç sağlayıcı iktisadi faaliyetlerde bulunan ve uluslararası üretimde bulunan firmalar olarak tanımlanabilir. OligopolcŸ bir yapıda olma eğiliminde olan çokuluslu Şirketler birden fazla Ÿlkede üretim ve satış faaliyetlerini yŸrŸtŸr ve Şirketin mŸlkiyeti ve yŸnetimi birden fazla Ÿlke vatandaŐına ait olabilir (Gilpin, 1987:232). Bir başka tanım yapmak gerekirse, çok uluslu Şirketler genel merkezi belli bir Ÿlkede olduğu halde, faaliyetlerini birden fazla Ÿlkede genel merkez tarafından koordine edilen Őubeler veya bağlı Şirketler aracılığıyla yŸrŸten bŸyŸk firmalardır. Bu Şirketlerin yatırım, üretim, araŐtırma faaliyetleri ve personel politikası ile ilgili stratejik kararları ana merkezin bulunduğu genel merkezde alınmaktadır². Çokuluslu Şirketler ulusal sınırlar arasında mal ve hizmet üretir, ürettiği mal ve hizmetleri pazarlar ve dağıtır; fikirleri, zevk ve teknolojileri dŸnyanın her yanına yayar ve global ölçekte planlar yapıp global stratejilerini hayata geçirir. Bu Şirketler üretim, finans, teknoloji, güvenlik, enerji ve ticaret baŐta gelmek Ÿzere global ekonomik yapının tŸmŸnde temel belirleyici konumundadır.

Global dŸzeyde üretim zincirlerinin farklı aŐamalarını kontrol edebilen, üretim faktörlerinin ve devlet politikaları ile sağlanan avantajların kullanımında coğrafi farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan potansiyeli kullanabilen ve kaynak ve faaliyetlerini global ölçekte yönlendirebilen firmalar global firmalar, yani çokuluslu Şirketlerdir (Dicken, 1998:177 ve Jarblad, 2003:11). Firmaların global faaliyetlerde bulunmaları değişen koŐullara kolayca uyum sağlama yeteneği dŸŐŸk olan diğer kurumlara (Örneğin, parlamento, sendikalar, Ÿniversiteler v.b.) göre daha kolaydır. Bu stratejik kapasitesinin yanı sıra çokuluslu Şirketleri dŸnya ölçeğinde gerçek global oyuncular haline getiren iki farklı nitelikleri daha vardır (Petrella, 1996:74). Modern toplumlar teknolojiye ve daha fazla mal ve hizmet üretimine bŸyŸk bir

¹ Bu tip Şirketlerin en yaygın adlandırılma biçimi çok uluslu Şirket (multinational corporation) olmasına rağmen uluslararası Şirket (international corporation), devletlerarası Şirket (transnational corporation) ya da global Şirket (global corporation) olarak da adlandırılmaktadırlar.

² Çokuluslu Şirketler konusunda detaylı bilgi için bkz: BüyŸkuslu ve Kutal,1996; BüyŸkuslu,1996; Karluk, 1996; Çam, 1987; Arıboğan,1996; Srange, 1989.

önem vermektedirler. Sanayileşmiş ülkeler kitlesel üretim teknolojileri ile büyük ilerlemeler gerçekleştirip ulusal refahlarını artırdıkça bu gelişmeye yol açan büyük ekonomik işletmeler önemlerini artırdı ve global ekonomik ve siyasi kültürü belirleyen aktörler haline geldiler. Teknolojik altyapıyı üreten ve global ekonomiye hizmet sunan bu şirketler refah ve istihdam yaratan ve böylece yaşam standardını artıran ekonomik birimler olarak ortaya çıktılar. Çokuluslu 'leviathan' şirketler, günümüzde, hangi bölge veya ülkelerin istihdamı ve refahı artıran yatırımları çekeceğini, yeni üretim birimlerinin nerelerde inşa edileceğini ve dünyanın geriye kalanına ne kadar teknoloji transfer edileceğini belirleyen kurumlardır. Ülkelerin rekabet gücü ve dolayısıyla yaşam kalitesi global piyasaların tercihlerine uygun mal ve hizmetleri en elverişli koşullarda üretip satan global firmaların varlığına, bu firmaların yabancı ülkelerde yaptığı yatırım tutarına ve benzer firmalar için ne ölçüde çekici bir yer olduğuna bağlı olduğundan çokuluslu şirketler sürdürülebilir rekabet gücü ve yaşam standartlarının da en önemli belirleyicisidirler.

Global düzeyde faaliyette bulunan çok uluslu şirketler dört farklı kategoriye ayrılabilir: (1) sermayenin hangi alanlara yöneltileceği kaynak ülke tarafından belirlenen ve yerli şirketlerle benzer politikalarla yönetilen çok uluslu şirketler; (2) yatırım politikası kaynak ülke tarafından belirlenmekle birlikte uluslararası piyasalara girebilmek için esnek ve global stratejiler takip eden uluslararası şirketler; (3) herhangi bir ülkeye bağlı olmayan farklı uluslardaki sermayedarların oluşturdukları uluslararası şirketler ve (4) uluslararası bir kuruluş tarafından kontrol edilen uluslararası şirketler³.

IV. ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN GLOBAL EKONOMİDEKİ YERİ

Son yıllarda küresel ölçekte ekonomik entegrasyonun artması, piyasa ekonomisinin etkisini dünyanın her yerinde artırması ve uluslararası ticaret ve finansal faaliyetlerde serbestleşmenin ivme kazanması ile birlikte çokuluslu şirketlerin önemi hızla artmaktadır. Çokuluslu şirketlerin önemini artırması global ekonominin yapısını ve işleyişini köklü bir biçimde değiştirmektedir. Çokuluslu şirketler, yürüttükleri faaliyet ve

³Richard Robinson (1964), *International Business Policy*. New York:Holt, Rinehart, Winston, Aktaran Deniz Ülke Arıboğan (1996), *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*. İstanbul: Der Yayınları.

uyguladıkları global stratejiler sayesinde uluslararası ticari akımlar ile yatırımların düzeyini ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşacağı yerleri tayin etmektedirler. Teknoloji transferinin en önemli aktörü konumunda olan bu şirketler sermaye ve teknoloji yoğun sektörlere yaptıkları yatırımlar yoluyla gelecekte hangi bölge-ülkelerin rekabet güçlerini ve dolayısıyla refahlarını sürdüreceklerini belirlemektedirler.

Günümüzde, dünyanın farklı bölgelerinde yaklaşık 61 bin çokuluslu şirket⁴ ve bunlara ait 900 bin yabancı bağlı şirket faaliyet göstermektedir (UNCTAD, 2004:xvii). Çokuluslu şirketlerin ne kadar güçlü olduğunu anlamak için global ticaret, yatırım, üretim ve katma değerden aldıkları paya bakmak yeterli olacaktır. Çokuluslu şirketlerin, 2003 yılında, global dolaysız yabancı yatırım stoku (8,24 trilyon Dolar) içindeki payı yaklaşık % 85'dir (UNCTAD, 2004:xvii). Çokuluslu şirketlerle ilgili ayrıntılı analizler içeren UNCTAD (2002) incelendiğinde bu şirketlerin global ekonomide oynadıkları rolün büyüklüğü daha kolay bir şekilde anlaşılabilir. 2001 yılında global ihracat 7,4 trilyon Dolar iken çokuluslu şirketlerin toplam satışları 18,5 trilyon Dolar ve bu şirketlerce üretilen toplam katma değer 3,5 trilyon Dolar'dır. 1990 yılında yabancı bağlı şirketlerin global gayrisafi yurtiçi hasılaya katkısı % 7 iken bu katkı 2001'de % 11'e ulaşmıştır. Yine aynı yıl yabancı bağlı şirketlerin 54 milyon kişiyi istihdam ettiği tahmin edilmektedir. Çokuluslu şirketler ana ülkenin (şirket merkezinin bulunduğu ülke) üretiminin artmasında çok büyük bir role sahiptirler. Ancak ana ülke açısından asıl önemli olan nokta yerli şirketlere kıyasla daha yüksek bir işgücü verimliliğine (işgücü başına üretilen katma değer) sahip olan yabancı bağlı şirketlerin kârlılığının (kârlar/satışlar) yerli şirketlerden üç kat daha fazla olması (UNCTAD, 2002:17) ve global piyasalarda oluşan tekel kârlarını ana ülkeye aktarmak suretiyle yaşam kalitesi ve refahı artırmada kritik bir role sahip olmalarıdır.

UNCTAD (2004a) verileri dikkate alınarak finans sektörü dışında faaliyet gösteren ve yabancı ülkelerdeki satış hâsılatı açısından ilk yirmi içinde yer alan çokuluslu şirketlerin yabancı ülkelerdeki satış rakamları ile ülkelerin gayrisafi yurtiçi hâsıllarının kıyaslanması bu şirketlerin gücü konusunda bize daha açık fikirler sunabilir (ss.314:319). En büyük 20 çokuluslu

⁴ UNCTAD tarafından her yıl yayınlanan "Dünya Yatırım Raporu"na göre yabancı ülkelerde sahip olduğu varlıkları kontrol eden tüm şirketler çokuluslu şirket olarak bu sayıya dâhil edilmektedir.

şirketin yabancı ülkelerdeki toplam satış hâsılatının (2,48 trilyon Dolar) global gayrisafi yurtiçi hasılaya (36,21 trilyon Dolar) oranı % 6,8'dir. 2003 yılı itibarıyla en büyük 20 çokuluslu şirketin yabancı ülkelerdeki satış hasılatı toplamı (2,480 trilyon Dolar) Fransa (1,757 trilyon dolar), İtalya (1,465 trilyon Dolar), İngiltere (1,798 trilyon Dolar) ve 14 ülkeyi kapsayan Latin Amerika (0,953 trilyon Dolar)'dan daha fazladır; 6 Kuzey Afrika ülkesi hariç tüm Afrika ülkelerinin (49 ülke) gayrisafi yurtiçi hasılasının yaklaşık 6 katı, Türkiye'ninkinin ise yaklaşık 10 katıdır.

V. ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE BÖLGESELLEŞME EĞİLİMİ

20. yüzyılın son yarısında küresel ölçekte iktisadi faaliyetlerde büyük bir entegrasyon oluşmakla birlikte bu entegrasyondan bütün ülke, bölge ya da firmaların eşit bir biçimde yararlandığını söylemek oldukça zordur. Her dönemde global ekonomi birkaç güçlü ülke ve bunların firmalarının kontrolündedir. Zamanla değişen tek şey global ekonomiyi kontrol eden ülke ve firmaların kimliğidir. Başka bir deyişle günümüzde iktisadi faaliyetlerin çoğu Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Doğu-Güney Doğu Asya-Pasifik ülkeleri arasında cereyan etmektedir. Bu üçlü (triad) bloğun dışında yer alan ülkeler global ticarete ve diğer iktisadi faaliyetlerde çok az söz sahibidir ve globalleşmeden kaynaklanan yararlardan çok az yararlanmaktadırlar. Bu bölgeselleşme eğilimi, globalleşmenin bir numaralı aktörü konumunda olan global firmalar için de geçerlidir. Dünyanın her tarafında her türlü iktisadi faaliyeti gerçekleştiren çokuluslu firmaların çoğu merkezlerinin bulunduğu yere (ülkeye) bağlıdırlar, ulusal niteliklerini korumaya devam etmektedirler ve bu nedenlerle ulus devletlerin düzenlemelerine tabidirler. Global finans alanında bile ulus devletler piyasaları düzenlemekte ve yönlendirebilmektedirler.

UNCTAD tarafından her yıl yayınlanan "Dünya Yatırım Raporu" adlı çalışmada firmaların uluslararasılaşma düzeylerini ölçmek için "transnasyonalite endeksi" yayınlanmaktadır. Bu endeks firmaların yabancı varlıklarının toplam varlıklarına oranı, yabancı satışlarının toplam satışlarına oranı ve yabancı istihdamlarının toplam istihdamlarına oranının ortalamasını ifade etmektedir. Tablo 1'de finans sektörü dışında kalan çokuluslu en büyük 100 firma ile ilgili çeşitli göstergeler yer almaktadır. Tablo 1 dikkate alındığında en büyük 100 çokuluslu şirketin iktisadi faaliyetlerinde, 1995-2002 yılları arasında, uluslararasılaşma düzeyinin varlıklar, satışlar ve istihdam

açısından bütün sektörlerde arttığı görülmektedir. İlgili dönemde, bütün sektörlerde, 100 en büyük çokuluslu şirketin sahip olduğu toplam varlıklar ve satış hâsılatı ile yarattıkları istihdamın yarısından fazlası kendi ülkelerinin dışındaki ülkelerde gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetlerden kaynaklanmaktadır.

Ancak çokuluslu şirketlerin iktisadi faaliyetlerindeki uluslararasılaşma artmakla birlikte bu şirketlerin büyük bir bölümü uluslararası faaliyetlerini büyük bir çoğunlukla kendi bölgelerinde gerçekleştirmektedir. Rugman (2003)'e göre 2001 yılında dünyanın en büyük 500 şirketinin toplam satışlarının % 72'si kendi bölgelerinde gerçekleşmektedir (ss.409-411). Coğrafik satış verileri elde edilebilen 380 şirketten 58'i satış hâsılatının tamamını kendi bölgesinde gerçekleştirirken bölge dışı satış hâsılatı elde eden 262 şirket satış hâsılatının yarısını kendi bölgelerinden sağlamaktadır (Tablo 2). Günümüzde çokuluslu şirketlerin büyük bir çoğunluğu ya üçlü ticaret bloğu içinde kendi bölgesinde veya üçlü bloğun iki farklı bölgesinde faaliyet göstermektedirler. Öte yandan, üçlü ticaret bloğu içerisinde gerçekleşen ticaret de ağırlıklı olarak (AB % 62, NAFTA %56,7 ve Asya-Pasifik %56) bölge içi ticaret şeklindedir (Rugman, 2003:412).

Tablo 1.En Büyük 100 Çokuluslu Şirketi İle İlgili Çeşitli Göstergeler (Finans Sektörü Hariç)

Sektörler	Şirket Sayısı		Yabancı Varlıklar/ Toplam Varlıklar (a)		Yabancı Satışlar/ Toplam Satışlar (b)		Yabancı İstihdam/ Toplam İstihdam (c)		TNI*	
	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002
	(Yüzde Olarak)									
Hizmetler	12	31	42,4	57,6	45,7	52,7	39,9	52,6	43,1	54,3
İmalat	68	56	47,8	54,5	59,7	62,9	53,9	56,5	54,3	57,9
Temel ¹	15	10	49,6	64,6	55,7	60,4	44,9	60,0	49,5	61,7
Çeşitli	5	3	34,7	49,0	38,4	50,3	47,3	55,9	40,2	51,7

¹ Tarım, hayvancılık, balıkçılık ve madencilik

* TNI=Transnationality Index

Kaynak: UNCTAD (2004:127).

Rugman (2003)'e göre bölgeselleşme eğilimleri çokuluslu şirketlerin satışları veri olarak ele alındığında çok daha güçlüdür. Dünyanın en büyük 500 firmasından coğrafik satış hâsılatı verisi elde edilebilen 380 firmanın 320'si hâsılatlarının % 80'ini üçlü ticaret bloğu içerisinde kendi bölgelerinde gerçekleştirmektedirler. Örneğin, 2002 yılında, finans alanında

faaliyet göstermeyen en büyük 100 çokuluslu şirket arasında toplam yabancı varlıkları itibarıyla 1. sırada bulunan General Electric satış hasılatının % 65,6'sını; 2. sırada bulunan Vodafone % 20,6'sını; 3. sırada bulunan Ford % 66,7'sini; 5. sırada bulunan General Motors % 85,8'ini; 31. sırada bulunan Wal-Mart % 83,3'ünü ve 66. sırada bulunan Mitsubishi % 85,8'ini kendi ülkesinde elde etmektedir (UNCTAD, 2004:276-279). Veri elde edilebilen 380 şirketin yalnızca 9'u satışlarının en az % 20'sini üçlü ticaret bloğunun hepsinde yaptığı için 'global' nitelikte çokuluslu şirkettir (Tablo 2). Bu şirketler IBM, Sony, Philips, Nokia, Intel, Canon ve Flextronics gibi elektronik alanında faaliyet gösteren şirketlerdir veya Coca Cola (gıda-içecek) ve LVMH (lüks mallar) gibi şirketlerdir. Toplam satışlarının en az % 20'sini üçlü ticaret bloğunun iki bölgesinde gerçekleştiren firma sayısı 25'tir. Bu şirketler arasında Toyota, Nissan, DaimlerChrysler, Honda gibi otomotiv firmaları ile GlaxoSmithKline gibi ilaç firmaları yer almaktadır (Rugman ve Verbeke, 2004).

Toplam satış hâsılatı içinde yabancı ülkelerde elde edilen satış hâsılatı payı dikkate alınarak belirlenen dünyanın en fazla uluslararasılaşmış ilk 20 çokuluslu şirketinin önemli bir kısmı bile bölgesel nitelikli şirketlerdir (Rugman ve Verbeke, 2004:11). Bu şirketlerden 9'u ağırlıklı olarak kendi bölgelerinde (Örneğin, Avrupalı çokuluslu şirketler AB'nde; Kanada ve ABD'li şirketler NAFTA'da ve Asya-Pasifik şirketleri Avustralya dahil Asya-Pasifik'te) satış yapmaktadırlar (Tablo 3). Örneğin, 2001'de Avrupa'lı şirketlerden Suez (bölge içi satış oranı % 74); Vodafone (% 93,1) ve Stora Enso (% 69,2) toplam satışlarının yaklaşık 2/3'ünü kendi bölgelerinde gerçekleştirdikleri için 'Avrupalı' şirketlerdir. Bu 20 çokuluslu şirketin yalnızca 11'i global düzeyde rekabetçi başarı elde edebilen çokuluslu şirketlerdir. Bu şirketlerden ikisi ABD'li olmamalarına rağmen satışlarının büyük bir kısmını bu ülkede yapmaktadır (News corp. ve AstraZeneca); altı şirket iki bölgeli çokuluslu şirkettir (Roche, GlaxoSmithKline, Diageo, Lafarge, BP, Ericsson) ve yalnızca 3 şirket satışlarını üçlü bölgede dengeli bir biçimde dağıtmıştır (Nokia, Philips ve LVMH) ancak dünyanın her tarafına dengeli bir dağılımla satış yapabilen, yani gerçek anlamda global olan çokuluslu şirket bulunmamaktadır (Tablo 3).

Çokuluslu Şirketin Türü	Çokuluslu Şirket Sayısı	En Büyük 500 İçindeki Yüzdesi	380 Şirket İçindeki Yüzdesi	Bölge İçi Satışların Ağırlıklı Ortalaması (Yüzde Olarak)
Global	9	2,0	2,6	38,2
İki Bölgeli	25	5,0	6,6	42,0
Ev Sahibi Ülke Yönelimli	11	2,2	2,9	30,9
Ana Ülke Yönelimli	320	64,0	84,2	80,3
Yetersiz Veri	15	2,8	3,7	40,9
Veri Yok	120	24,0
Toplam	500	100,0	100,0	71,9

Ağırlıklı ortalama hesaplanırken bölge içi satışlarda en düşük değer dikkate alınmıştır (>90=90)
Kaynak: Rugman, (2003:413) ve Braintrust Research Group, (2003).

1990-1998 yılları arasında dünyanın en büyük 100 çokuluslu şirketinin 90'ının şirket merkezi Avrupa Birliği, Japonya ve ABD'nde iken (UNCTAD, 2000:72-74) 2002 yılında bu sayı 85'e gerilemiştir (UNCTAD, 2004:276-278). Öte yandan, 2001 yılında toplam çok uluslu şirketlerin % 65'inin merkezi bu ülkelerde bulunmakta ve Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)'ün payı ise 1990'dan günümüze yavaş bir şekilde artarak 2001'de % 20'ye ulaşmış bulunmaktadır. 2001 yılında merkezi GOÜ'lerde olan beş firma en büyük 100 çokuluslu şirket arasında yer almaktadır: H. Whampoa (Hong Kong), Petronas (Malezya), Cemex (Meksika), Petroleos de Venezuela (Venezuela) ve LG Electronics (Kore) (UNCTAD, 2002:xvi). Ancak GOÜ çokuluslu şirketlerinin global dolaysız yabancı yatırımları içindeki payı 1980'lerin ortasında % 6'dan daha düşük bir düzeyde iken 2001-2003 döneminde % 7'ye yükselmiş olsa bile 2002 yılı itibarıyla en büyük 100 çokuluslu şirket arasında yer alan GOÜ çokuluslu firma sayısı bir gerilemiştir: H. Whampoa (Hong Kong), Cemex (Meksika), Singtel (Singapur) ve Samsung (G.Kore).

1990'lı yılların ortasından itibaren global dış ticaretin 2/3'ünü gerçekleştiren çokuluslu şirketler arasında da belirli bir yoğunlaşma söz konusudur; başka bir ifadeyle, 4'ü hariç kalanı gelişmiş ülkelere ait olan ve toplam çokuluslu şirket sayısının yalnızca % 0,2'ini oluşturan dünyanın en büyük 100 çokuluslu şirketi dünyadaki yabancı bağlı şirketlerin satış hâsılatının % 14'ünü elde etmekte; varlıklarının % 12'sine sahip olmakta ve

istihdamın % 13'ünü gerçekleştirmektedirler. Bu durum ise uluslararası üretimin belli ülkelerde-bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Tablo 3.En Fazla Uluslararasılaşmış Şirketlerin Satışlarının Bölgesel Dağılımı, 2001 (Yüzde Olarak)

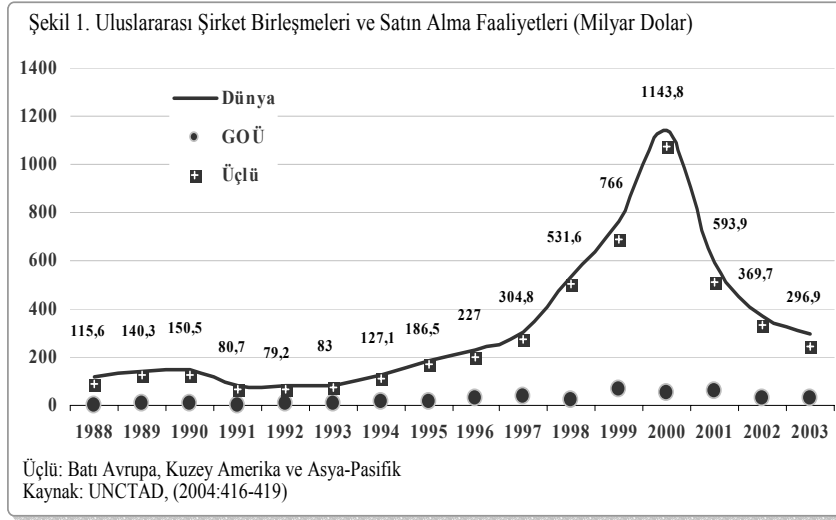
Sıralama	Fortune 500 Sıralaması	Şirket Adı	Ana Ülke	Bölge İçi Satışlar	Kuzey Amerika	Avrupa	Asya-Pasifik	Yoğunlaşma
1	147	Nokia	Finlandiya	49,0	25,0 ^c	49,0	26,0	G
2	288	Roche	İsviçre	36,8	38,6	36,8	11,7	B
3	194	ABB	İsviçre	53,9	25,1	53,9	11,3	D
4	143	Philips	Hollanda	43,0	28,7 ^a	43,0	21,5	G
5	263	Nortel	Kanada	54,4	54,4 ^a	D
6	423	Stora Enso	Finlandiya	69,2	19,5	69,2	7,1	D
7	301	AstraZeneca	İngiltere	32,0	52,8 ^b	32,0	5,2 ^f	S
8	267	Volvo	İsveç	51,6	30,2	51,6	6,0	D
9	140	Glaxo S.Kline	İngiltere	28,6	49,2 ^b	28,6	...	B
10	364	News Corp.	Avusturya	9,0	75,0 ^b	16,0 ^d	9,0	S
11	262	Diageo	İngiltere	31,8	49,9	31,8	7,7	B
12	416	Lafarge	Fransa	40,0	32,0	40,0	8,0	B
13	281	BHP Billiton	Avusturya	66,1	12,6	13,0	66,1	D
14	459	LVMH	Fransa	36,0	26,0 ^b	36,0	32,0	G
15	4	BP	İngiltere	36,3	48,1	36,3	...	B
16	15	TotalFinaElf	Fransa	55,6	8,4	55,6	...	D
17	99	Suez	Fransa	74,0	11,0	74,0	5,0	D
18	210	Ericsson	İsveç	46,0	13,2	46,0 ^c	25,9	B
19	394	Danone	Fransa	60,3	...	60,3	...	D
20	123	Vodafone	İngiltere	93,1	0,1 ^b	93,1	4,8	D

G: Global; B: İki Bölge; D: Ana Ülke Yönelimli; S: Ev Sahibi Ülke Yönelimli; a: Kanada ve ABD; b: Yalnızca ABD; c: Tüm Kuzey Amerika Ülkeleri; d: Yalnızca İngiltere; e: Avrupa ve Orta Doğu; f: Japonya
Kaynak: Rugman ve Verbeke, (2004:13)

Globalleşme ile birlikte global piyasalarda rekabetin yoğunlaşması, rekabete dayanamayan firmaların birleşmeler veya şirket satın alımlarıyla piyasadan çekilmek zorunda kalmalarına yol açmaktadır. Global ekonomide büyük bir güce sahip olan ve yabancı yatırımlardan üretime kadar birçok alanda hâkim duruma gelen çokuluslu şirketlerin birleşme ve satın alma (BSA) faaliyetleri yoluyla bu güçlerini ve başat pozisyonlarını pekiştirmektedirler⁵. Ulusal, bölgesel ve uluslararası alanda dış ticaret ve yabancı sermaye alanlarında

⁵ Şirket birleşmeleri ve satın alma faaliyetleri, herhangi bir işletmenin başka bir işletmenin gerçekleştirdiği faaliyet veya işlerin bir kısmı veya tamamı üzerinde kontrol sağlaması ya da diğer işletmeyi satın alması olarak tanımlanabilir.

gerçekleştirilen serbestleştirme faaliyetleri⁶; ülke düzeyinde sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi, deregülasyonu ve özelleştirme uygulamaları; ar-ge maliyetleri ile risklerin artması ve yeni bilgi teknolojilerinin devreye girmesi sonucunda global düzeyde BSA faaliyetleri artmaktadır. Firmalar, globalleşmenin getirdiği rekabet baskısının üstesinden gelebilmek için ulus-ötesi üretim faaliyetlerini diğer araçlara göre hız ve müseccel varlıklara erişim açısından daha avantajlı olan BSA faaliyetleri yoluyla gerçekleştirmektedirler. Bunun yanı sıra, firmalar, yeni piyasalara erişme, piyasada güç ve üstünlük sağlama; oluşan güç birliği yoluyla verimliliklerini artırma; işletme büyüklüğünü global düzeyde etkin olacak ölçüğe çıkarma; ortaya çıkan riskleri yayma ve yeni fırsatları değerlendirmek amacıyla bu faaliyetlere girişmektedirler (UNCTAD, 2000:16).

BSA faaliyetleri 1988 yılında global düzeyde sadece 115,6 milyar \$ iken 1990 yılında 150.5 ve 2000 yılında 1143.8 milyar

⁶ 1991-1994 döneminde dolaysız yabancı yatırımları düzenleyen kanunlarda dünya çapında 1035 değişiklik yapılmış; 1980 yılında 818 olan dolaysız yabancı yatırımları teşvik eden iki taraflı yatırım anlaşmaları 1999'da 1856'ya yükselmiş ve 1980'de 719 olan çifte vergilendirmeyi önleyen anlaşma sayısı 1999 sonunda 1982'ye yükselmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. UNCTAD, *World Investment Report 2000: Cross-border Mergers and Acquisitions and Development*, Tablo 3.

\$'a yükselmiştir (Şekil 1). Ancak 2001'de meydana gelen global çaptaki durgunluk eğilimi BSA faaliyetlerinin önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. 2001 yılında meydana gelen uluslararası BSA faaliyetlerinin toplam değeri bir önceki yılın yarısına (594 milyar \$) gerilemiş; 1 milyar Doları aşan uluslararası BSA faaliyetlerinin sayısı 175'ten 113'e gerilemiş ve bunların toplam değeri % 50'den daha fazla azalarak 866 milyar dolardan 378 milyara düşmüştür (UNCTAD, 2002). BSA faaliyetlerindeki bu azalma eğilimi 2001 yılından sonra da devam etmiş ve küresel düzeydeki BSA faaliyetleri 2002'de 369,7; 2003'te ise 296,9 milyar Dolara inmiştir. Şekil 1 BSA faaliyetlerinde de üçlü ticaret bloğunun açık bir biçimde etkin olduğunu, hatta global BSA faaliyetlerinin neredeyse tamamının bu üçlüye ait olduğunu ortaya koymaktadır. Çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisinde sahip oldukları konumu BSA faaliyetleri ile güçlendirmeleri bu kuruluşların global ekonomiye hakim olmalarına yol açmakta ve globalleşmenin ortaya çıkardığı yararların bu şirketlerin merkezlerinin bulunduğu ve ağırlıklı olarak faaliyetlerini odaklaştırdığı sanayileşmiş ülkeler lehine orantısız bir biçimde dağılmasına yol açmaktadır.

VI. ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN İKTİSADİ ETKİLERİ

Global dolaysız yabancı yatırımların çok büyük bir kısmını gerçekleştiren çokuluslu şirketler, bu türden yatırımlar ile teknoloji transferine ve endüstriyel yeniden yapılanmaya yol açarak yatırımın yapıldığı ülke ekonomisini olumlu yönde etkileyebilir. Yoksul ülkelere teknoloji ve bilgi transferinde bulunan, bu ülkelerdeki birey-firmaların "yaparak öğrenmesini" sağlayan ve istihdama katkıda bulunan dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının aynı yöndeki etkisi daha güçlüdür. Benzer bir biçimde, çok uluslu şirketlerin verimliliği artırdığı, işgücünün niteliğini artırdığı, teknoloji transferini hızlandırdığı, tekelleri ortadan kaldırarak rekabeti artırdığı (ya da piyasaya bağlı olarak tekelleşmeye yol açtığı) ve modern ve yeni teknikleri gündeme getirerek yerel firmaların yeteneklerini artırdığı ileri sürülmektedir (Blomström ve Kokko, 1997:10).

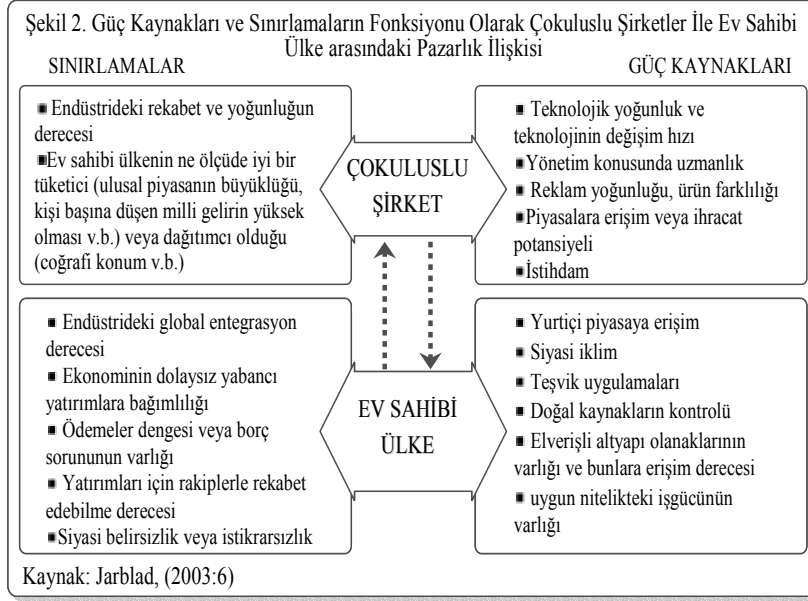
Çokuluslu şirketlerin ev sahibi ülkeye yaptığı katkıların en önemlisi ev sahibi ülkenin ihracat rekabet gücünü artırmasıdır (UNCTAD, 2002:151). Çokuluslu şirketler herhangi bir ülkede yatırım yaparken beraberinde sermaye, teknoloji ve yönetim bilgisi getirir; ev sahibi ülke global pazarlara kolayca erişme olanağına sahip olan çokuluslu şirkete mal ve hizmet tedarik

eden yerli firmalar sayesinde bölgesel ve global piyasalara erişim olanağına kavuşabilir. Yerli firmalar, yaparak öğrenme süreci sonrasında ihraç ürünlerinin çeşitlenmesini sağlarlar. Teknoloji transferi yoğun ise ihracatın teknolojik yoğunluğu da artar ve çokuluslu şirketlerle rekabet ederek iç piyasada palazlanan yerli firmalar global ölçekte rekabet edecek bir hale gelebilirler. Çokuluslu bir şirketin herhangi bir ülkede yatırım yapması halinde çokuluslu şirketin ev sahibi ülkeye getirdiği sermaye, bilgi ve beceri ile teknoloji ölçüsünde ev sahibi ülkenin reel milli gelirinde bir artış olur. Ev sahibi ülkenin vergiler yoluyla elde ettiği ek gelirler ile toplumun elde ettiği dolaylı faydalar (daha yüksek gelir veya daha ucuz mal ve hizmet sunumu) çokuluslu şirketin elde ettiği getiriden daha yüksekse çokuluslu şirketin doğrudan ekonomik etkileri ev sahibi ülke lehine gelişir. Dışsal fayda taşmaları (dolaylı etkiler) ile birlikte ev sahibi ülkenin çokuluslu şirketin faaliyetlerinden olumlu etkilenmesi pazarlık ilişkisinde üstün konumda olmasına bağlıdır (Fieldhouse, 1999:167-170).

Çokuluslu şirketlerin bir ülkeye yatırım yapmaları için her iki tarafın da birbirleri için değerli bazı varlıklara sahip olması gerekir. Bu pazarlık sürecinde her iki taraf da mutlak anlamda kazanır (pozitif toplamı oyun) ancak pazarlık gücü daha fazla olan taraf göreceli olarak daha fazla getiri elde eder (Şekil 2). Model⁷, ev sahibi ülke yeni yatırımlara muhtaçken başka yatırım yerlerini kolayca bulabilen ve belirsizlik nedeniyle yatırım yapmakta tereddüt eden çokuluslu şirketler bir ülkeye yatırım yapmadan önce daha yüksek bir pazarlık gücüne sahip olduğunu varsayar. Bu nedenle ilk yatırım yapılmadan önce ev sahibi ülke teşvik ve diğer özendirici tedbirlerle çokuluslu şirketleri ülkesine çekmeye çalışır. Ancak bir defa yatırım yapılıncaya dolaysız yabancı yatırımlar nedeniyle ortaya çıkan çeşitli faydalar nedeniyle ev sahibi ülke ekonomisi güçlenir ve sonuçta rekabet ve pazarlık gücü artar. Pazarlık gücü artan ev sahibi ülkenin daha fazla getiri elde etmeye yönelik taleplerine karşılık vermek isteyen çokuluslu şirketler teknoloji, ürün ve ihracat piyasalarına erişim açısından ev sahibi ülkeyi kendisine bağımlı tutmaya çabalar. Ancak her durumda farklı yerlere faaliyetlerini kaydırma yeteneğine sahip olan çokuluslu şirketler

⁷ “Eski Usül Pazarlık Modeli” (obsolescing bargain model) Vernon tarafından geliştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Raymond Vernon (1971), *Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of US Enterprises*, New York: Basic Books, ss.46-59.

ev sahibi ülkeye kıyasla daha avantajlıdır ve bu nedenle çokuluslu şirketlerin faaliyetleri daha çok üçlü ticaret bloğunda yer alan ülkelere yarar sağlar.

Çok Taraflı Yatırım Antlaşması (MAI) ile getirilmek istenen değişiklikler çokuluslu şirketlerin egemenliğini ve elde ettikleri getirileri artırıcı yönde etkiler meydana getirme potansiyeline sahiptir. Bu düzenlemeye göre çok uluslu şirketler anlaşmanın tarafı olan devletlerle aynı yasal statüye sahip olacak, uluslararası şirketler potansiyel kârlarını azaltabilecek yasalar yürürlüğe koydukları takdirde ulusal hükümetlere karşı tazminat davası açabilecek, yabancı yatırımcılar kolayca global ölçekte hizmet sektörü yatırımlarına girebilecek ve bu şirketlerin kâr transferleri üzerindeki sınırlamalara da sona erecektir (Ellwood, 2002:60). Anlaşma'nın lehinde görüş bildirilen çevreler, MAI'nin var olan küreselleşme sürecinin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu ileri sürmekte ve bu anlaşmayla getirilecek düzenlemelerin süreci daha da hızlandıracağını ifade etmektedirler. Ancak MAI girişimi globalleşme karşıtlarının eylemleri ile engellenmiştir ve globalleşme karşıtları MAI'nin

yürürlüğe girmesini önlemek için etkin bir şekilde muhalefet yapmayı sürdürmektedirler⁸.

Çok uluslu şirketlerin sahip olduğu bu hegemonyayı ortadan kaldırmak için ne yapılabilir? Önemle belirtelim ki, pek çok devletin mali gücünden çok daha fazlasına sahip olan bu dev şirketlerin gücünü sınırlamak oldukça güç görünmektedir. Bu konuda yapılması gereken öncelikle ulusal düzeyde rekabet hukukunun yürürlüğe konulmasıdır. Ülkeler kısıtlayıcı ticari uygulamalar (tarife ve tarife benzeri engeller) yürürlüğe koyarak çok uluslu şirketlerin ülkelerine girişini kısmen önleyebilirler. Ancak global ticaretin yeni kuralları bu türde korumacılığı giderek ortadan kaldırmaktadır. Yabancı firmalara karşı uygulamaya konulan anti-damping soruşturmaları ve vergileri ile anti-kartel düzenlemeleri en etkin önlemler olarak görülebilir. Ülkeler rekabet yasaları ile tröstleri, tekelleri, yatay ve dikey şirket birleşmelerini, şirketlerin el değiştirmelerini ve mülkiyet haklarını düzenleyerek kendi ülke ve firmaları lehine bir ekonomik konjonktürün ortaya çıkmasını sağlayabilir ve uygulamaya koyacakları yatay ve dikey kısıtlamalarla şirketlerin piyasada sahip oldukları gücü kötüye kullanmalarını engelleyebilirler.

VII. SONUÇ

İçinde bulunduğumuz globalleşme sürecinde çokuluslu şirketlerin uluslararası yatırımlarının dünya ekonomisi için büyük önem taşıdığını ve ülkelerinin kalkınmasına önemli katkılar sağladığını reddetmek mümkün değildir. Çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin ekonomik, toplumsal ve çevresel açılardan önemli bazı maliyetlerinin olduğunu da göz ardı etmek zordur. Yabancı sermaye rekabeti ve vergi rekabetinin geçerli olduğu bir küresel ekonomik konjonktürde pek çok ülke çokuluslu şirketlerin kendi ülkelerine yatırım yapmaları için çaba içerisinde dirler. Ancak globalleşme ve serbest ticaret neticesinde, çokuluslu şirketler, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ucuz işgücünü kullanarak emeği ve bu ülkelerin kaynaklarını sömürme ve aynı zamanda doğa ve çevre üzerinde tahrip edici sonuçlara sebebiyet verme potansiyeline sahiptirler. Zira küresel ekonomik faaliyetlerin baş aktörü konumunda olan çokuluslu

⁸ MAI adıyla bilinen anlaşmanın kapsamı hakkında bkz: Oğuzhan Cevat Dinçer (1998), "Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (Multilateral Agreement On Investment) Üzerine Bir Değerlendirme", <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/coktrf.htm>.

şirketler iktisadi güç meydana getiren kaynakları kolaylıkla kontrol edebilmekte ve bu kaynakları farklı yerlere kaydırabilmektedirler. Çokuluslu şirketlerin faaliyetlerinin, gerek ana ülkelere, gerekse ev sahibi ülkelere daha fazla yararlar sağlması için söz konusu işletmelerin sorumluluklarının açık olarak belirlenmesi ve bunun izlenmesi önem taşımaktadır.

Globalleşme sürecinde çokuluslu şirketlerin ekonomik ve sosyal kalkınmaya sağlayacağı katkılar ve fırsatlar yanısıra ortaya çıkarabileceği tehdit ve tehlikelerin eşanlı düşünülmesinde ve önlemler alınmasında yarar bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

Arıboğan, Deniz Ülke (1996), *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*. İstanbul: Der Yayınları.

Birdsall, Nancy (2002), *Asymmetric Globalization: Global Markets Require Good Global Politics*, Center for Global Development Working Paper Number 12, October.

Blomström, Magnus ve Ari Kokko (1997), "How Foreign Investment Affects Host Countries", *Policy Research Working Paper*. No: 1745, Washington, D.c.: The World Bank, March.

Braintrust Research Group (2003), *The Regional Nature of Global Multinational Activity*. (<http://www.braintrustresearch.com>; indirme tarihi 06.08.2005).

Büyüksulu, A.Rıza ve G. Kutal (1996), *Çokuluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi*, İstanbul: Der Yayınları, 1996.

Çam, Esat (1987), "Çok Uluslu Şirketler ve Gelişen Ülkeler", İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt, 45, Sayı 14.

Camilleri, Joseph A. Ed. (2002), *Democratizing Global Governance*, Gordonsville, VA, USA:Palgrave Macmillan.

Cohn, Theodore H. (2000), *Global Politic Economy: Theory and Practice*, Addison Wesley: Longman.

Dicken, Peter (1998), *Global Shift: Transforming the World Economy*, London: Paul Chapman Publishing.

Dinçer, Oğuzhan Cevat (1998), "Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (Multilateral Agreement On Investment) Üzerine Bir Değerlendirme",

<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/coktrf.htm>.

Ellwood, Wayne (2002), *Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu*, İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

Fieldhouse, David (1999), "A New Imperial System? The Role of Multinational Corporations Reconsidered", (Jeffrey A. Frieden ve David A. Lake-Eds., *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth*, Fourth Edition, London ve New York: Routledge, içinde), ss.167-180.

Giddens, Anthony (1990), *The Consequences of Modernity*, Stanford: Polity Press.

Gilpin, Robert (1987), *The Political Economy of International Relations*, New Jersey: Princeton University Press.

ILO,Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Çokuluslu Şirketler ve Sosyal Politika İle İlgili İlkeler Üçlü Bildirgesi, <http://www.ilo.org/public/english/employment/multi/download/turkish.pdf>

Jarblad, Andreas (2003), *The Global Politic Economy of Transnational Corporations: A Theory of Asymmetric Interdependence*, Luleå University of Technology, C Ektended Essay No:047.

Karluk, Rıdvan (1996), *Uluslararası Ekonomi*, Genişletilmiş, Yenilenmiş 4. Bası, İstanbul: Beta.

Milanovic, B. (2002), *Worlds Apart: The Twentieth Century's Promise that Failed*. Manuscript, <http://www.worldbank.org/research/inequality/> .

Milanoviç, Branko (2003), "Two Faces of Globalization: Against Globalization as We Know It", *World Development*, Vol. 31, No:4, ss.667-683.

OECD (2004), *OECD Employment Outlook*, Paris: Organization for Economic Co-Operation and Development.

Petrella, Riccardo (1996), "Globalization and Internationalization: The Dynamics of the Emerging World Order", (Robert Boyer ve Daniel Drache, Eds., *State Against Markets: The Limits of Globalization*. içinde), London: Routledge, ss.62-83.

OECD, Çok Uluslu İşletmeler Genel İlkeleri, <http://www1.oecd.org/publications/e-book/200201VE5.PDF>

OECD, Guidelines for Multinational Enterprises,

http://www.oecd.org/document/28/0,2340,en_2649_34889_2397532_1_1_1_1,00.html;

Rugman, Alan M. (2003), "Regional Strategy and the Demise of globalization", *Journal of International Management*, 9 (2003), ss.409-417.

Rugman, Alan M. ve Alain Verbeke (2004), "Regional Transnationals and Triad Strategy", *Transnational Corporations*, Volume 13, Number 3, December, ss.1-20.

Strange, Susan (1989), "Toward a Theory of Transnational Empire", in E.O. Czempiel and J. Rosenau (eds.) *Global Changes and Theoretical Challenges*, Lexington, Mass.:Lexington Books.

UNCTAD (2000), *World Investment Report 2000: Cross-Border Mergers & Acquisitions and Development*, New York: United Nations.

UNCTAD (2002), *World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness*, New York: United Nations.

UNCTAD (2004), *World Investment Report 2004: The Shift Towards Services*, New York: United Nations.

UNCTAD (2004a), *UNCTAD Handbook of Statistics 2004*, New York: United Nations.

UNDP (2004), *Human Development Report 2004: Cultural Liberty in Today's Diverse World*, New York: United Nations Development Programme.

Vernon, Raymond (1971), *Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of US Enterprises*, New York: Basic Books.

WTO (2003), *International Trade Statistics 2003*, World Trade Organization.

WTO (2004), *World Trade Report 2005: Explaining the Links between Trade Standards and the WTO*, World Trade Organization.